

YUMORISTIK DISKURSDA HAJVIY IFODALASHNING LINGVISTIK VOSITALARI MUAMMOSINING O'RGANILISHI

Atadjanova Muxayyoxon Axmadjonovna

Urganch davlat universiteti 2 -bosqich tayanch doktoranti

Annotasiya: Ushbu maqolada yumoristik diskursda hajviy ifodalashning lingvistik vositalari muammosining o'rganilishi tahlil qilinib, hajviy janrlarning ta'sir kuchi, ularni jamiyatdagi kamchiliklarni aniqlashdagi vazifasi muhokama qilinadi. Shuningdek, o'zbek adabiyotining muhim turlaridan biri bo'lgan yumor va satira janrlari xalqning estetik tafakkurini boyituvchi asarlar qatorida kulguning hayot va adabiyotdagi ma'nosi, o'rni aniqlanadi.

Kalit so'zlar: kulgi, hazil, obraz, satira, ta'sir, his-tuyg'u, mubolag'a, muloqot, yumor, lingvomadaniyat.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ КОМИЧЕСКОГО ВЫРАЖЕНИЯ В ЮМОРИСТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Атаджанова Мухаёхан Ахмаджоновна.

*Базовый докторант 2 ступени Ургенчского государственного
университета*

Аннотация: В данной статье анализируется исследование проблемы языковых средств комического выражения в юмористическом дискурсе, обсуждается сила влияния комических жанров, их роль в выявлении недостатков в обществе. Жанры юмора и сатиры, являющиеся также одним из важнейших видов узбекской литературы, определяют значение и место смеха в жизни и литературе среди произведений, обогащающих эстетическое мышление народа.

Ключевые слова: смех, юмор, образ, сатира, аффект, эмоция, преувеличение, общение, юмор, лингвокультура.

STUDY OF THE PROBLEM OF LINGUISTIC MEANS OF COMIC EXPRESSION IN HUMORISTIC DISCOURSE

Annotation. This article analyzes the study of the problem of linguistic means of comic expression in humorous discourse, discusses the power of the influence of comic genres, their role in identifying shortcomings in society. The genres of humor and satire, which are also one of the most important types of Uzbek literature, determine the importance and place of laughter in life and literature among the works that enrich the aesthetic thinking of the people.

Keywords: laughter, humor, image, satire, effect, emotion, exaggeration, communication, humor, linguistic culture.

Insonning dunyo bilan o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari dunyoning tasviri tushunchasi bilan ifodalanadi, uning tarkibida "satira" va "hajviya" tushunchalari dunyoning konseptual rasmining parchalari, hodisa va vaziyat haqidagi barqaror madaniy va milliy g'oyalar sifatida taqdim etiladi.

Ilmiy bilimlar sohasida mavjud bo'lgan "komik" tushunchasining konseptual asosi semantik maydonlarda shakllangan turli tushunchalarni o'z ichiga olgan model sifatida ifodalanishi mumkin [5.200].

Kulgu inson hayotining turli jihatlariga taalluqlidir, shuning uchun ushbu tushunchani o'rganish turli pozisiyadan: falsafa, psixologiya, tilshunoslik, estetika, sosiologiya, lingvomadaniyatshunoslik, adabiyotshunoslik, san'atshunoslik nuqtai nazaridan olib borilgan.

Kulgi va hazil inson hayotining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, bunda hazil o'ziga xos nutq janri sifatida emas, balki hajviy nutq janrlarining umumiy nomi sifatida qaraladi (M.M.Baxtinning so'zlariga ko'ra, "nutq janri - so'z ifodasining o'zigina bo'lib qolmasdan, balki nutqning odatiy shakli" [1. 428]).

Ko'rib chiqilayotgan tushunchalar to'g'ridan-to'g'ri "yumoristik diskurs" tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, "kulgi bilan muloqot qilish vaziyatiga singdirilgan

matn" deb tushuniladi [2.137] va bunda quyidagi "xarakterli xususiyatlar" ta'kidlangan:

1) muloqot ishtirokchilarining jiddiy suhbatdan qochish uchun kommunikativ aloqa o'rnatish niyati;

2) muloqotning kulgili ohangi, ya'ni masofani qisqartirish va mavjud tushunchalarni yumshoq shaklda tanqidiy qayta ko'rib chiqish istagi;

3) ma'lum bir lingvomadaniyatda qabul qilingan kulgi xulq-atvorining muayyan modellarini mavjudligi" [3. 252].

"Yumor" tushunchasining ko'plab ta'riflari mavjud. V.Propp komediya kulgu va hazil-mutoyibani birlashtiradi, deb hisoblaydi [4. 13].

V.I.Karasik yumorni insonning asosiy xususiyati bo'lgan hayotning kulgili tomonlarini idrok etish qobiliyati deb hisoblaydi [3. 46].

Har doim publisistik satiraga zaruriy sharoit mavjudligi tufayli hamisha dolzarbdir. Ayniqsa, satirik monologda jamiyat hayotidagi salbiy hodisalar bo'rttirib ko'rsatiladi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida rus adabiyoti badiiy adabiyotidagi satira N.V.Gogol, A.N.Ostrovskiy, M.E.Saltikov-Shedrin, A.S.Griboedov, A.P.Chexov, A.T.Averchenko, Teffi, M.M.Zoshenko, I.Ilf va E.Petrovlar. Bugun ular V.N.Voynovich, M.Jvaneskiy, M.Zadornov, A.Arkanov, S.Altov va hokazo.

Hajviy uslublar barcha janrlarga tegishli va xarakterlidir, ba'zan ular bir-birini to'ldiradi. Yumoristlarning nutqlari ekspressivlik, emosionallik, baholovchilik, muallifning niyati va boshqalar kabi pragmatik xususiyatlar bilan ajralib turadi. Ya'ni yumorist pragmatist sifatida o'zining hayotga qarashlari va harakatlari tizimini amaliy foydali natijalarga erishish nuqtai nazaridan quriradi (qaratadi).

Ekspressivlik lingvistik birliklarning konnotativ ma'nosining asosiy qismini tashkil qiladi. Tilshunoslikda konnotativ ma'no so'zning asosiy ma'nosiga qo'shiladigan qo'shimcha semantik yoki stilistik rang-tus beruvchi bo'yoqlaridir.

Konnotativ ma'no ma'ruzachining ob'ekt yoki hodisa deb ataladigan narsaga hissiy va baholovchi munosabatini ifodalaydi.

Hajviy janrlarni tahlil qilishda yumorist yozuvchilar ma'lum ifoda vositalari: fonetik-grafonlar, leksik – troplar (metafora, giperbola), morfologik – kamsituvchi qo'shimchalar, qo'shma so'zlar, sintaktik – so'z o'yini, taqqoslash, sinonimik sanash va parallelizmdan foydalanadilar.

Masalan, so'z o'yini turli davr mualliflari - Sa'di Maxsum, Matxoliq, Mulla Hoji, Aflotun, Qoshg'ariy, Mo'min qishloqi, Zokir Eshon, Yusufjon Shakarjonovlar tomonidan turlicha taqdim etilgan.

Misol uchun, Yusufjon qiziq yashagan davr Qodiriy ta'biri bilan aytganda, “so'nggi xon zamonlari, moziyning eng kir, qora kunlari” edi. Shu bois u amir va xonlar davrasida ham, oddiy xalq orasida ham o'z san'atini namoyish etib, o'zbek qiziqchiligini dunyoga namoyish etgan san'atkor edi.

Yusufjon qiziq 1869-yilda Marg'ilon shahrida tug'ilgan bo'lib, otasining asl ismi Shokirjon bo'lgan. U kishi xalq o'rtasida so'zga chechanligi, shirin suhbatini bilan dong taratishi natijasida ismi Shakarjonga aylanib ketgan. Tabiatan sho'x va san'atga ixlosi baland Yusufjon yoshligidan Sa'di Maxsum, Matxoliq, Mulla Hoji, Aflotun, Qoshg'ariy, Mo'min qishloqi, Zokir Eshon degan qiziqchilarni o'ziga ustoz tutib, ular bilan vodiy bo'ylab ijodiy safarlarda — to'ylar, bozorlarda yurib kulgusevarlar olqishini oldi.

O'sha davrda “Bola o'qitish”, “Kelin tushirish”, “Zar kokil”, “Mudarris”, “Elpibo'tirish”, “Duxtar-bozlik”, “Qimorbozlik”, “Uloqchilik” singari necha yillardan beri an'anaviy ravishda namoyish etib kelinayotgan komediyalar bo'lib, Yusufjon ularni ustozlari, hamkasblari bilan ijro qilib xalqqa qiziqarli tarzda taqdim etadi.

E'tiborlisi, bunday matnga ega bo'lmagan, badiha-improvizasiya asosida ijro etilgan sahnaviy komediyalarda qiziqchilar ham, aktyor ham rejissyor sifatida iqtidorga ega bo'lgan. Chunki, qiziqchilik san'ati shuni talab qilardi. Shuningdek,

bunday sahna ko‘rinishlarida davr taraqqiyotiga to‘siq bo‘layotgan illatlardan, xurofotlardan kulishga ham asosiy o‘rin ajratilgan. Rais, savdogar, eshon o‘sha davr qiziqchilarining hajv tig‘idagi qahramonlar bo‘lishgan.

Cho‘lpon “Guliston” jurnalining 1936- yil 6-sonidagi “Qiziqqlar” maqolasida yozganidek, “Podshohlar, sultonlar, xonlar va beklarning qamchilaridan qon tomgan zamonlarda, ko‘pchilik aholi o‘z dardini bir yulg‘un bachkisiga ham ayta olmagan davrlarda xalqning og‘ir ahvolini, mamlakatning qora kunlarini, fuqaroning dard va hasratlarini bironta saroy yoki xalq qizig‘i chiqib, “hazil” yo‘li bilan “edirib” yuboradi. Katta-katta izdihomlarda, yillik sayillarda necha kecha-kunduzlik to‘ylarda so‘z qilaturg‘on qiziqqlar minglarcha xalqning juda zo‘r maroq bilan o‘zlariga tikilib turganini ko‘rganlaridan keyin jamiyatning fayzi bilan dadillanib, mamlakatning kattalarini, hokimlar, qozilar, raislar, muhrdor va hatto, xonlarning o‘zlarini tanqid qilib tashlar edilar. Natijada ba‘zilarning boshi ketib, ba‘zi birlari badarg‘a qilinib, bir xillari esa boshqa mamlakatlarga qochib xonavayron bo‘lardilar”.

Ha, Cho‘lpon ta’kidlaganidek, Yusufjon qiziq yashab ijod etgan davr ana shunday tahlikali edi. Biroq shunga qaramay, Yusufjon qiziq san’atdagi o‘z yo‘lida davom etaverdi.

1893-yildan esa Maks Baranskiy, Bogoevskiy, Jiganov, Ivansovich, Janjaladze, Yupatov singari Rossiyaning mashhur sirk ustalari Turkistonga kelganida ular bilan hamkorlikda chiqishlar qildi. Shu sabab rus tilini o‘rganib, rus adabiyoti va san’ati, matbuoti bilan tanishib, davr yangiliklaridan xabardor bo‘ldi.

1903-yilda esa Said qissaxon qiziq bilan Buxoro hamda Samarqandga borib, amir Abdulahad saroyida va oddiy xalq uchun bozorlar, to‘ylarda ijodini namoyish etdi. 1904-yilda toshkentlik Mullaboy Mansurovning tashabbusi bilan o‘zbek sirk ustalari, qiziqchilar, sozandalar birlashgan holda, milliy sirk uyushmasini tashkil etishdi. Natijada ushbu uyushma a’zolari bilan Yusufjon qiziq 1904-1907 yillarda Pishpak, To‘qmoq, Avliyo ota, Prejevalsk, Qarqara, Yorkent, Qashqar, Qobul,

Astrobod singari shaharlarga borib o'zbek san'atini boshqa xalqlargayam namoyish qilishdi.

1910-yilda u amir Said Olimxon bilan Peterburgga borib, u erdagi Petrodvores saroyidagi imperator qabulida ishtirok etdi, muzey, teatr tomoshalarida qatnashdi. Shuningdek, aka-uka Anatoliy va Vladimir Durovlar bilan Peterburg sirkida "Shayton", "Sartarosh" nomli sahna ko'rinishini namoyish etdi.

Aynan ana shu safar Yusufjon qiziqning dunyoqarashi yanada kengayishiga, ijodi takomillashishiga sabab bo'ldi.

"Qiziqchilik qiziq bo'lishi kerak. Kulgu, hajv undan chak-chak tomib turmasa bo'lmaydi. Qiziq ko'rindi deguncha, tomoshabin kulaversin. Uning har bir gapi, harakati, yurish-turishi, imo-ishorasi kulguli bo'lishi zarur. Chunki qiziqchilikdan maqsad kuldirib turib, odamlarga yaxshilikdan saboq berishdir", degan edi shu bois Yusufjon qiziq.

1914-yilda u o'zini Peterburgga olib borgan Buxoro amiri Amir Olimxonning va Xiva xoni Isfadiyorxonning saroylarida, bozorlar va to'ylarda san'atini namoyish etadi. Garchi u hukmdorlar oldida sahna ko'rinishlari ko'rsatsa-da, "Pul qistash", "Qalandarlik" chiqishlarida boylarning sudxo'rliqi, xurofotga berilgan mutaasib dindorlarning hayotini tanqid qiladi. Oradan yillar o'tdi. 1917-yilda oktyabr to'ntarishi, 1920-yilda amir va xonlik tugatilib, yangi shakldagi hukumatlar yuzaga keldi. Ammo Yusufjon qiziq san'atda o'zi tanlagan yo'ldan boraverdi: bozorlarda, to'ylarda chiqishlar qildi. Marg'ilonda oddiy odamlar orasida yashadi. Shu bilan birga 1923-yilda Moskvada o'tkazilgan qishloq xo'jaligi va hunarmandlar ko'rgazmasida Tamaraxonim, Usta Olim Komilov, Abduqodir Ismoilov, Otaxo'ja Saidxo'jaev singari san'atkorlar bilan ishtirok qildi. 1927-yilda esa Muhiddin Qori Yoqubov truppasi saflarida Moskva, Minsk, Yalta, Xarkov, Simferopol, Boku, Qozon, Ufa, Ashxobod shaharlarida ijodiy uchrashuvlar o'tkazishdi. 1930, 1937-yillarda bo'lsa Moskva sahnalari Yusufjon qiziq va uning shogirdlarini yana bir bor olqishladi.

Yusufjon qiziqning Moskvadagi chiqishlarini atoqli rus baletmeystri K.Ya.Goleyzovskiy “Narodnoe tvorchestvo” jurnalining 1937-yil 4-sonidagi maqolasida “ko‘p qirrali san‘at sohibi”, deya baholagan bo‘lsa, yozuvchi I.Iras esa “O‘zbekistonda xalq tomoshalari” maqolasida u ham sozanda, ham ashulachi, ham raqqos, ham aktyor-improvizatoridir. “Aql bovar qilmas darajadagi ifodali mimik o‘yin, boy, chinakam xalqchil, so‘z o‘yiniga, askiyaga to‘lib-toshgan til, boshqa qiyofaga kirishdagi kishini hayratga soladigan ijodiy iqtidor unga katta shuhrat keltirayapti”, deya baholagandi.

Ha, ana shunday e'tiroflar sabab u 1937-yil 22-iyundagi hukumat qaroriga ko‘ra, Mehnat Qahramoni unvoni bilan taqdirlanadi. Yusufjon qiziq katta tajribaga ega san'atkor sifatida V.A.Uspenskiy, E.Romanovskaya, I.Baxta, A.L.Troiskaya singari musiqashunos, etnograf, tarixchilarga o‘zbek musiqasi, san'ati, tarixi bo‘yicha bilganlaridan maslahatlar berdiki, shular asosida yuqoridagi olimlarning nazariy asarlari yuzaga keldi.

Bundan tashqari u 1940 yilda o‘zbek qiziqchilari va askiyachilarining musobaqasini uyushtirish tashabbusi bilan chiqib, ko‘plab yangi iqtidor egalarining kashf etilishigayam sababchi bo‘ldi. 1941-yilda Ikkinchi jahon urushi boshlangan paytda u 72 yoshda bo‘lishiga qaramay, respublikamiz va Tojikiston viloyatlarida, Farhod GESi qurilishida chiqishlar qilib, xalq ko‘nglini ko‘taradi. Urushdan ke-yingi tiklanish yillari, 1958-yilda Moskvada o‘tkazilgan adabiyot va san'at dekadasidayam keksaligiga qaramay yangi sahnaviy ko‘rinishlar ijro qildi.

So‘nggi yillarda o‘zbek qiziqchiligiga asos solgan qiziqchilar - Ergash Karimov, Obid Asomov, Hojiboy Tojiboev, Mirzabek Xolmedov, Valijon Shamsiev, Avaz Oxun, Shukurullo Isroilov, «Handalak» kulgi jamoasi a'zolari - Ortiq Sultonov, Zokir Ochildievlarni ko‘rsatishimiz mumkin.

Asakalik qiziqchi Avaz Oxun 2014-yil «Turkiston» san'at saroyida «Yangisini eshitdingizmi?», Xalqlar do‘stligi san'at saroyida 2015-yil «O‘zimizning gaplar», 2016-yil «Samimiy kulgi», 2017-yil «7 dan, 70 gacha», 2018-yil «Yangisi

yangida», 2019 yil «O‘zbekcha kulgi», 2021 yil «Kulgilaringizni sog‘indim», 2022-yilda esa «Kulgeterapiya», deb nomlangan konsert dasturlarini taqdim etgan.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, kulguning janrlari va har birining vaqt o‘lchovi bor, ammo bugungi aksariyat ijrochilar ularning farqiga borishmaydi. Komik obrazning hamma unsurlari hayotdan, real narsadan (shaxsdan) olinishi, lekin ularning mutanosibligi, o‘rni, ta’sir doirasi ijodiy fantaziya (hayolot) bilan qayta yaratilishi, kulgili narsa aniq hissiy tuyg‘u uyg‘otadigan predmetga asoslanishi, kulgi esa unsurlarni bo‘rttirish, mubolag‘a, donolik, bir-biridan uzoq tushunchalarni qiyoslashdan tug‘ilishi nazariy fikrlar bilan izohlangan. Ana shu murakkab jarayonda kishilar xarakterining nozik qirralari ochilib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Школа «Яз. рус. культуры», 1998. 896 с.
2. Волкова Н.А. Высмеивание и аргументирование: проблема взаимодействия речевых жанров: автореф. дисс. ... к. филол. н. Калуга, 2005. 26 с.
3. Дўстмуҳаммад Х. Озод изтироб қувончлари. — Т.: Маънавият, 2000.
4. Задорнов М.Н. Вдруг откуда ни возьмись: проза. М.: Эксмо, 2005. 448 с.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. 944 с.